

**बालमजुरी निर्मूलन व पुनर्वासन राज्य कृती
आराखडा (सुधारित) मान्यता देणेबाबत.**

महाराष्ट्र शासन

उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग,

शासन निर्णय क्रमांक : सीएलए-२०११/प्र.क्र.२५९/कामगार-४,

मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२.

दिनांक : ७ डिसेंबर, २०११.

- संदर्भ :**
- १ : याचिका क्रमांक ४६५/१९८६ मधील मा.सर्वोच्च न्यायालयाचा निषाडा.**
 - २ : शासन निर्णय, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, क्रमांक:सीएलए-२००६/प्र.क्र.२९९/ कामगार - ७ - अ, दिनांक २५ एप्रिल, २००६ व सीएलए - २००९/प्र.क्र.४/कामगार-४, दिनांक २ मार्च, २००९.**
 - ३ : शासन निर्णय, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, क्रमांक:- सीएलए - २००६ / प्र.क्र.३९२/ कामगार - ७ - अ, दिनांक ३ जुलै, २००७.**
 - ४ : शासन निर्णय, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, क्रमांक : सीएलए-२०११/प्र.क्र.१०२/कामगार-४, दिनांक १५ ऑक्टोबर, २०११.**

प्रस्तावना :-

बालमजुरीमुळे बालकांचे भविष्य अंधःकारमय होत आहे. कारण बालमजुरीचा बालकांच्या स्वास्थ्यावर तसेच शिक्षणावर विपरीत परिणाम होत आहे. मूलतः बालमजूर हे गरीब कुटुंबातील असतात व जरी ते मजुरी करून पैसे मिळवित असले तरी त्यांची गरीबी पिढ्यान्पिढ्या सुरुच रहाते. बालमजुरीची सामाजिक व आर्थिक गुंतागुंत लक्षात घेऊन बालमजुरीचे निर्मूलन करण्यासाठी सर्व संबंधित विभागांमध्ये समन्वय असणे, तसेच सर्व संबंधित विभागांनी त्यांचेशी संबंधित मुद्द्यांबाबत प्रभावीरित्या कार्यवाही करणे आवश्यक आहे. तसेच मा.सर्वोच्च न्यायालयाने देखील याबाबत कार्यवाहीचे निर्देश केंद्र व राज्य शासनास याचिका क्र.४६५/१९८६ मध्ये दिले आहेत. त्यानुसार सर्व संबंधित विभागाचा सहभाग असणाऱ्या आणि कामगार विभागाने "यशदा", पुणे यांचे मदतीने तयार केलेल्या "राज्य कृती आराखड्यास" शासन निर्णय दिनांक ३ जुलै, २००७ अन्वये मान्यता दिली होती. दरम्यान केंद्र शासनाने बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ पारित केला आहे.

याबाबत मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखाली "यशदा", पुणे येथे दिनांक ४ जुलै, २०११ रोजी सर्व संबंधित विभागांचे सचिव/प्रधान सचिव, स्वयंसेवी संस्था, राष्ट्रीय बाल कामगार प्रकल्पाचे प्रकल्प संचालक यांचे समवेत कार्यशाळा घेण्यात आली. त्याचबरोबर मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखाली राज्य संनियंत्रण समितीच्या दिनांक १७ ऑगस्ट, २०११ रोजी झालेल्या बैठकीत देखील या विषयावर चर्चा करण्यात आली व त्या आधारे बालमजुरी निर्मूलनाच्या सुधारीत कृती कार्यक्रमास राज्य संनियंत्रण समितीने मान्यता दिली आहे. यानुसार याबाबत आता शासनाने खालीलप्रमाणे निर्णय घेतला आहे.

शासन निर्णय :-

बाल मजुरी निर्मूलन व पुनर्वसन करण्यासाठीच्या सोबत जोडलेल्या (परिशिष्ट-अ) सुधारित राज्य कृती आराखड्यास शासन याद्वारे मान्यता देत आहे.

या आराखड्याचे उद्दिष्ट सर्व बालकामगारांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात सामील करून घेणे व त्यांचे कुटुंबांचे सामाजिक व आर्थिक स्तर उंचावणे हे आहे.

२. या आराखड्यामध्ये खालील बाबींचा समावेश आहे.

(अ) कामगार विभागाचे निधीतून करावयाच्या बाबी

अ.क्र.	कृती कार्यक्रम	निधी (रुपये)
१	बालकामगारांचे सर्वेक्षण (mapping) शासकीय वसतीगृहांचे क्षेत्र निश्चित करणे व याबाबतचा अहवाल तयार करणे.	१,३१,१०,०००/-
२	राष्ट्रीय बालकामगार प्रकल्प व त्याअंतर्गत विशेष शाळांचे मुल्यमापन करून त्याचा अहवाल तयार करणे.	५०,८३,०००/-
३	संनियंत्रण व माहिती प्रणाली विकसीत करणे (MIS)	६,३२,५००/-
४	स्थलांतरीत बाल मजुरांसाठी कृती कार्यक्रम - पथदर्शी प्रकल्प	१०,८१,०००/-
५	बाल मजुरांचे अनुधावन (Tracking)	१५,७५,५००/-
६	शैक्षणिक साहित्य निर्मिती - छपाई व वितरण	८९,१८,२५०/-
७	दिदी - भाऊ कार्यक्रम राबविणे	०७,१३,०००/-
८	बाल मजुरीविरुद्ध जनजागृती व प्रतिबंधात्मक उपाय- रेडिओ, एस.टी.महामंडळ, बेस्ट, दूरदर्शन, वृत्तपत्रे, पोस्टर्स, बॅनर्स, होर्डिंग्ज, स्वयंसहाय्यता गट इत्यादी द्वारे प्रसिध्दी.	२,००,००,०००/-
९	बाल कामगार विषयावरील जनजागृती लघुपट तयार करणे	५०,००,०००/-
१०	संबंधित विभागाचे अधिकारी, शिक्षक व अन्य सहभागींसाठी प्रशिक्षण व क्षमता वृद्धी कार्यक्रम	३८,७५,५००/-
११	इतर अनुषंगिक खर्च	११,२५०/-
	एकूण	६,००,००,०००/-

(ब) सामाजिक न्याय विभागाचे निधीतून करावयाच्या बाबी -

अ.क्र.	कृती कार्यक्रम	निधी (रुपये)
१	बाल मजुरांच्या पालकांच्या आर्थिक उन्नतीसाठी कार्यक्रम राबविणे	१०,००,००,०००/-

(क) संबंधित विभागांनी स्वतःच्या निधीतून करावयाच्या बाबी -

अ.क्र.	कृती कार्यक्रम	विभाग
१	कृती दलाची धाडसत्रे आयोजित करून बालमजुरांची मुक्तता करणे	गृह विभाग व कामगार विभाग
२	मुक्त केलेल्या बाल कामगारांची आरोग्य तपासणी करणे.	आरोग्य विभाग
३	बालमजूर आढळलेल्या मालकाविरुद्ध खटले दाखल करणे व त्यांचेसाठी विशेष शासकीय अभियोक्त्याची नेमणूक करणे.	कामगार विभाग, गृह विभाग व विधी व न्याय विभाग
४	अन्य जिल्ह्यातील वा अन्य राज्यातील बाल मजुरांना त्यांचे पालकाकडे संपूर्ण करणे.	महिला व बाल विकास व गृह विभाग
५	बाल कामगारांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात दाखल करणे	शालेय शिक्षण विभाग व कामगार विभाग
६	बालमजुरांना शासकीय वसतीगृहात आवश्यकतेप्रमाणे दाखल करणे (यासाठी १०% जागा आरक्षित ठेवणे)	महिला व बाल विकास विभाग, आदिवासी विकास विभाग व सामाजिक न्याय विभाग
७	प्राथमिक शिक्षकांसाठी बालमजुरीविषयी प्रशिक्षण कार्यक्रम राबविणे.	शालेय शिक्षण विभाग
८	बालमजुरांना बालसंगोपन योजनेखाली लाभ देणे	महिला व बाल विकास विभाग
९	बालमजुरी करणाऱ्या इमारत व इतर बांधकाम मंडळातील मजुरांच्या पाल्यांना शिष्यवृत्ती देणे.	इमारत व इतर बांधकाम कामगार मंडळ
१०	व्यवसाय पूर्व प्रशिक्षण देणे.	उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग
११	बालमजुरांच्या पालकांचे बचत गट निर्माण करणे/ अस्तित्वात असलेल्या बचत गटात समावेश करून त्यांना लाभ देणे.	महिला व बाल विकास विभाग, ग्राम विकास विभाग, नगर विकास विभाग

३. शासन निर्णय दिनांक ३ जुलै, २००७ मधील परि. ३ व ४ मध्ये विहीत केल्यानुसार या आराखड्याची अंमलबजावणी करण्यासाठी खालीलप्रमाणे व्यवस्था राहिल.

- i) जिल्हास्तरावर जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखालील राष्ट्रीय बालकामगार प्रकल्प संस्था/ जिल्हा बालकामगार प्रकल्प संस्थेवर अंमलबजावणीची जबाबदारी राहिल.
- ii) राज्यस्तरावर कामगार आयुक्त यांचे अध्यक्षतेखालील राज्य बालकामगार पुनर्वसन आणि कल्याण संस्थेवर अंमलबजावणीची जबाबदारी राहिल.
- iii) मुख्य सचिव यांचे अध्यक्षतेखालील राज्य संनियंत्रण समिती या कृती आराखड्याच्या अंमलबजावणीचा आढावा घेईल.

४. सदर कृती आराखड्यासाठी आवश्यक निधीचा स्रोत हा सदर आराखड्याच्या शेवटच्या स्तंभामध्ये नमूद केलेला आहे. त्यानुसार संबंधित विभागांच्या निधी तसेच, कामगार विभागास उपलब्ध करून दिलेला निधी वापरावयाचा आहे. कामगार विभागास आवश्यक तो निधी शासन दरवर्षी उपलब्ध करून देणार असून, सदर रक्कम ही क्र. के-४, मुख्यलेखाशिर्ष - २२३०- कामगार व सेवायोजन, ०१-कामगार, १११ कामगारांसाठी सामाजिक सुरक्षितता, राज्य योजनांतर्गत योजना(००) (१४) बालकामगार प्रतिबंध अधिनियम १९८६ (२२३०५८२८) या उपशिर्षाखाली अर्थसंकल्पित केलेल्या निधीतून खर्च करण्यास शासनाची मान्यता देण्यात येत आहे. यासाठी नियंत्रक अधिकारी आणि आहरण व संवितरण अधिकारी म्हणून कामगार आयुक्त कार्यालयाचे संबंधित नियंत्रक अधिकारी आणि आहरण व संवितरण अधिकारी काम पाहतील.

सदर शासन निर्णय, मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखालील राज्य संनियंत्रण समितीच्या दिनांक १७ ऑगस्ट, २०११ रोजी झालेल्या बैठकीतील निर्णयानुसार निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

Kavita Gupta

(डॉ.कविता गुप्ता)

प्रधान सचिव (कामगार)

प्रति,

मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई,

मा.उपमुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई,

मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई,

अपर मुख्य सचिव (गृह), मंत्रालय, मुंबई.

अपर मुख्य सचिव, सार्वजनिक आरोग्य, मंत्रालय, मुंबई.

प्रधान सचिव, महसूल, मंत्रालय, मुंबई.

प्रधान सचिव, महिला व बालविकास, मंत्रालय, मुंबई.

प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण, मंत्रालय, मुंबई.

सर्व मंत्रालयीन विभाग

सर्व विभागीय आयुक्त

कामगार आयुक्त, मुंबई.

आयुक्त, महिला व बाल कल्याण, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.

पोलीस महासंचालक, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.

महासंचालक, यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, पुणे.

सर्व जिल्हाधिकारी.

सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी.

शिक्षण संचालक, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

संचालक, आरोग्य सेवा, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.

उद्योग, उर्जा व कामगार विभागातील सर्व अधिकारी.

निवड नस्ती (कामगार-४)

बालमजुरी निर्मूलन : 2011-12 वर्षाकरीता कार्यक्रम

कृती कार्यक्रमाची अंमलबजावणी आणि आवश्यक संसाधने

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)			एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	
1	बालमजूर : सर्वेक्षण, क्षेत्र निश्चिती, मुल्यमापन व सनियंत्रण					
1.1	बालमजुरांचे सर्वेक्षण					
1.1.1	राष्ट्रीय बालकामगार प्रकल्प (एनसीएलपी) नसलेल्या जिल्ह्यामधील बालमजुरांचे सर्वेक्षण करणे.	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त कार्यालय	उपायुक्त, (कामगार) / सहा. कामगार आयुक्त / कामगार अधिकारी / शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)	गटशिक्षणाधिकारी / केंद्रप्रमुख	सरपंच / मुख्याध्यापक / शिक्षक / ग्रामसेवक / तलाठी / अंगणवाडी सेविका
1.2	बालमजूर काम करीत असलेली क्षेत्र निश्चिती					
1.2.1	बालमजूर काम करीत असलेली क्षेत्रे / आस्थापना / व्यवसाय निश्चित करणे.	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त कार्यालय	एनसीएलपी / उपायुक्त, (कामगार) / सहा. कामगार आयुक्त / शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)	एनसीएलपी / कामगार निरीक्षक / मुख्याध्यापक / गटशिक्षणाधिकारी / केंद्रप्रमुख	सरपंच / मुख्याध्यापक / शिक्षक / ग्रामसेवक / तलाठी / अंगणवाडी सेविका
1.2.2	स्थलांतरीत बालमजूर काम करीत असलेले क्षेत्र निश्चिती (पॉकेट्स)करणे.	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त कार्यालय	एनसीएलपी/ उपायुक्त, (कामगार) / सहा. कामगार आयुक्त / शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)	एनसीएलपी / कामगार निरीक्षक / मुख्याध्यापक / गटशिक्षणाधिकारी / केंद्रप्रमुख	सरपंच / मुख्याध्यापक / शिक्षक / ग्रामसेवक / तलाठी / अंगणवाडी सेविका

रु. 1,31,10,000/-
(कामगार विभागकडून यशदास
मिळवता निधी)

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)			एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर
1.2.3	बालमजुरांच्या शैक्षणिक सुविधासंबंधी आश्रमशाळा / बालसदन / शासकीय निवासी वसतीगृहांच्या सुविधांचे क्षेत्र निश्चिती करणे. तसेच वसतीगृहांच्या सक्षमीकरणासाठी उपाय सुचविणे.	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त कार्यालय	जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी/ आदिवासी विकास विभाग / महिला व बाल विकास विभाग / शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)	गट शिष्टाचारिकारी / केंद्रप्रमुख	प्राथमिक शाळांचे मुख्याध्यापक
1.2.4	क्षेत्र निश्चिती व सर्वेक्षणावर आधारित अहवाल तयार करणे.	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त कार्यालय	—	—	—
1.3	मूल्यमापन					
1.3.1	राष्ट्रीय बालकामगार प्रकल्पाचे मूल्यमापन	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त कार्यालय	एनसीएलपी	—	—
1.3.1.1	राष्ट्रीय बालकामगार प्रकल्पांतर्गत चालविल्या जाणाऱ्या सर्व जिल्ह्यांतील विशेष शाळांचे मूल्यमापन करणे	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त कार्यालय	एनसीएलपी	—	—
1.3.2	मूल्यमापन अहवाल तयार करणे	यशदा	—	—	—	—
1.4	संनिचयन					
1.4.1	राज्यातील बालमजुरी मिमलन संबंधी प्रत्येक बाबीची माहिती संकलीत करून राज्य माहिती प्रणाली (Information System) विकसित करणे	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त कार्यालय	—	—	—

रु. 50,83,000/-
(कामगार विभागाकडून करावया
झिळ्याच्या निधीतून)

रु. 6,32,500/-
(कामगार विभागाकडून करावया
झिळ्याच्या निधीतून)

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
1.4.2	मा. मुख्य सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली कोअर ग्रुपची स्थापना करणे. सदरचा कोअर ग्रुप राज्य कृती आराखड्याचे सनियंत्रण करेल. यामध्ये पुढील सदस्य असतील. <ul style="list-style-type: none"> • प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण विभाग • प्रधान सचिव, कामगार विभाग • प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग • प्रधान सचिव, आदिवासी विकास विभाग • प्रधान सचिव, सामाजिक न्याय विभाग • पोलिस महासंचालक • सचिव, ग्राम विकास विभाग • प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग 	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	--	--	--	--
1.4.3	सर्व जिल्ह्यांच्या जिल्हाधिकार्यांसमवेत दरमहा, मा. मुख्य सचिव यांनी व्हिडीओ द्वारे बालमजुरी निर्मूलन संबंधी आढावा घेणे.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	--	--	--	--
2	कृती दलामार्फत बालमजुरांची सुटका आणि मुक्ती						
2.1.1	जिल्हास्तरीय बालकामगार कृती दलाची स्थापना करणे.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	अध्यक्ष, कृतीदल (जिल्हाधिकारी)	--	--	--

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
2.1.2	तालुकास्तरावर कृती दलाची स्थापना करणे	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	अध्यक्ष, कृतीदल (तहसीलदार)	—	—	—
2.1.3	प्रत्येक आठवड्यात कृतीदला मार्फत धाडसत्रांचे आयोजन करणे.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	अध्यक्ष, कृतीदल (आयुक्त / तहसीलदार)	कृती दल सदस्य	कृती दल सदस्य	(कामगार विभागाचा निधी)
2.1.4	धाडीदरम्यान मुक्त केलेल्या बालमजुरांचा ताब्या घेणे व त्यांची काळजी घेणे.	कामगार विभाग / पोलीस विभाग	कृतीदलातील सदस्य				—
2.1.5	मुक्त केलेल्या बालमजुरांची माहिती बालकामगार कक्ष, कामगार आयुक्तालय, मुंबई यांस कळविणे.	संबंधित जिल्हा कामगार कार्यालय	कृतीदलातील सदस्य				—
2.1.6	मुक्त केलेल्या बालमजुरांना बालगृहांमध्ये दाखल करणे.	पोलीस विभाग	कृतीदल सदस्य आणि जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी				—
2.1.7	धाडसत्रानंतर मुक्त केलेल्या बालकांची आरोग्य तपासणी करून अहवाल बाल कल्याण समितीला सादर करणे.	पोलीस विभाग	सार्वजनिक आरोग्य विभाग	जिल्हा आरोग्य विभाग व कृतीदल	तालुका वैद्यकीय अधिकारी / वैद्यकीय अधिकारी, प्राथमिक आरोग्य केंद्र	—	आरोग्य खात्याचा निधी
2.2.	अभियोग (Prosecution)						
2.2.1	बालमजुरांना कामावर ठेवणा-या मालकाविरुद्ध संबंधित कायद्याखाली आरोपपत्र दाखल करणे.	कामगार विभाग, पोलीस विभाग	कृतीदलातील सदस्य				कामगार खात्याचा निधी.
2.2.2	विशेष सरकारी वकिलाची न्यायालयीन कामासाठी नियुक्ती करणे.	पोलीस विभाग	विधी व न्याय विभाग	—	—	—	विधी व न्यायविभागाचा निधी

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यपूल प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी वाचस्पत्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
2.3	इतर राज्यातील / जिल्ह्यातील मुक्त केलेल्या बालमजुरांचे पुनर्वसन						
2.3.1	इतर राज्ये वा जिल्ह्यातील बालकांना त्यांच्या कुटुंबाकडे सुपूर्त करणे.	पोलीस विभाग (जापू युनिट)	आयुक्त, महिला व बाल विकास विभाग / पोलीस महासंचालक	आयुक्त, महिला व बाल विकास विभाग / जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी / पोलीस आयुक्त / पोलीस निरीक्षक / बाल कल्याण समिती	—	—	महिला व बाल विकास विभाग तसेच गृह विभागचा निधी
2.3.2	स्थलांतरीत बालमजुरांच्या पुनर्वसनासंबंधी कृती कार्यक्रम सुचविणे.	कामगार विभाग / यशदा	यशदा	—	—	—	रु. 10,81,000/- (कामगार विभागकडून यशदास प्राप्त संकल्प निधी)
2.4	बालमजुरांचे अनुधावन (ट्रॅकिंग)						
2.4.1	बालमजुरांचे अनुधावन करण्यासाठी पध्दती विकसीत करणे	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त कार्यालय	एनसीएलपी / जिल्हा/विभागीय कामगार कार्यालय	—	—	रु. 15,75,500/- (सहाय्य मिळवलेला कामगार विभागचा निधी)
3	कामाच्या ठिकाणाहून मुक्त केलेल्या बालमजुरांचे शैक्षणिक पुनर्वसन						
3.1	वय 6 ते 14 वर्षे वयोगटातील बालकांचे शैक्षणिक पुनर्वसन						
3.1.1	बालमजुरांची माहिती संबंधित जिल्ह्याचे शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक) यांना देणे.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त कार्यालय	कृतीदलातील कामगार अधिकारी	गटशिक्षणाधिकारी	प्राथमिक शाळांचे मुख्यधक्षक / शिक्षक	सहाय्य मिळवून विभागचा निधी

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी खर्चात्मक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ ग्रामां स्तर	
3.1.2	मुक्त केलेल्या व सर्वेक्षणात आढळलेल्या बालमजुरांना वधानुरूप इयत्तेत दाखल करणे (बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, 2009 नुसार)	शालेय शिक्षण विभाग	शालेय शिक्षण विभाग (महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद/ संचालक, (प्राथमिक शिक्षण)	शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक) / शिक्षण प्रमुख, महानगरपालिका	गट शिक्षणाधिकारी / केंद्र प्रमुख	प्राथमिक शाळेचे मुख्याध्यापक / शिक्षक	सालेय शिक्षण विभागाच्या निधी
3.1.3	शाळांमध्ये दाखल केलेल्या विद्यार्थ्यांची उपस्थिती वायोमेट्रीक मशीनद्वारे नोंदविणे.	शालेय शिक्षण विभाग	महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद	शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)	गटशिक्षणाधिकारी	मुख्याध्यापक व शिक्षक	सालेय शिक्षण विभागाच्या निधी
3.1.4	बालमजुरांना शाळेच्या मुख्य प्रवाहात आणणाऱ्या शिक्षकांना प्रोत्साहन पर कार्यनिष्पत्ती वर आधारित आर्थिक योजना तयार करणे.	कामगार विभाग / शालेय शिक्षण विभाग	कामगार आयुक्त / यशदा	शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)	गटशिक्षणाधिकारी	मुख्याध्यापक व शिक्षक	सालेय शिक्षण विभागाच्या निधी
3.2	शासकीय वसतीगृहांमध्ये / निवासी वसतीगृहांमध्ये बालकांना दाखल करणे.						
3.2.1	शासकीय वसतीगृह / बालसदन / आश्रमशाळांमध्ये असणाऱ्या जागांपैकी 10 टक्के जागा बालमजुरांसाठी आरक्षित करणे.	सामाजिक न्याय विभाग/ आदिवासी विकास विभाग / महिला व बाल विकास विभाग	कामगार विभाग	---	---	---	संबंधित विभागाच्या निधीतून

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
3.3	शैक्षणिक (सेतू साहित्य निर्मिती)						
3.3.1	वयानुरूप इयत्तेत दाखल करण्यात आलेल्या बालमजुरांसाठी शैक्षणिक साहित्य निर्मिती करणे.	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त	शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)	गट शिक्षणाधिकारी / केंद्र प्रमुख	प्राथमिक शाळेचे मुख्याध्यापक, शिक्षक	रु. 89,18,250/- (कामगार विभागाकडून प्राप्त होणारा निधी)
3.3.2	सेतू साहित्याची छपाई व वितरण करणे	कामगार विभाग / यशदा	कामगार आयुक्त	एनसीएलपी	---	---	
3.4	दिदी - भाऊ सहाय्यभूत प्रणाली						
3.4.1	जिल्हा परिषद आणि महानगरपालिकांच्या शाळेमध्ये दिदी - भाऊ कार्यक्रम राबविणे.	शालेय शिक्षण विभाग, नगर विकास विभाग/ ग्राम विकास विभाग/ यशदा	कामगार विभाग/ महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद	शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक) / शिक्षणाधिकारी, मनपा	गट शिक्षणाधिकारी / केंद्र प्रमुख	प्राथमिक शाळेचे मुख्याध्यापक	सर्व शिक्षा अभियानाचा निधी
3.4.2	दिदी - भाऊ प्रकल्पाचे ऑपरेशनल गाईड लाईन तयार करणे	कामगार विभाग / यशदा	---	---	---	---	रु. 7,13,000/- (कामगार विभागाकडून यशदास प्राप्त होणारा निधी)
3.5	शिक्षकांसाठी प्रशिक्षण कार्यक्रम						
3.5.1	प्राथमिक शाळांच्या शिक्षकांच्या प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये बालमजुरी निर्मूलन चा अंतर्भाव करणे.	शालेय शिक्षण विभाग/ यशदा	महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद/संचालक, राज्य शैक्षणिक संशोधन आणि प्रशिक्षण परिषद, पुणे	जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (डायट)	गट शिक्षणाधिकारी	---	सर्व शिक्षा अभियानाचा निधी

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
3.6	बालसंगोपन योजनेचे सहाय्य						
3.6.1	महिला व बाल विकास विभागातर्फे राबविणारे योजना-या बालसंगोपन योजनेचा लाभ बालमजुरांना देणे.	महिला व बाल विकास विभाग	आयुक्त, महिला व बाल विकास विभाग, कामगार आयुक्त कार्यालय	जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी / कामगार उपायुक्त/ सहा. कामगार आयुक्त / एनसीएलपी	गटशिक्षणाधिकारी	मुख्याध्यापक	महिला व बाल विकास विभागाचा निधी
3.7	बांधकाम बोर्डाच्या कल्याणकारी योजनेद्वारे बांधकाम कामगारांच्या बालकांना शैक्षणिक शिष्यवृत्ती देणे	कामगार विभाग	विकास आयुक्त (संघटीत)	उपायुक्त (कामगार)	कामगार अधिकारी	तलाठी / ग्रामसेवक	बांधकाम बोर्डाच्या निधीतून
4	व्यावसायिक पूर्व प्रशिक्षण						
4.1	शाळांमध्ये बालमजुरांसाठी कौशल्यधारित व्यवसाय पूर्व प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे.	उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग	शालेय शिक्षण विभाग	शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)	गटशिक्षणाधिकारी	मुख्याध्यापक	उच्च व तंत्र शिक्षण विभागाचा निधी
5.	बालमजुरांच्या पालकांच्या आर्थिक उन्नतीसाठी कार्यक्रम राबविणे						
5.1	प्रकल्प						
5.1.1	एनसीएलपी प्रकल्प सुरु असलेल्या जिल्ह्यांपैकी 10 जिल्ह्यांमध्ये संपदा प्रकल्प राबविणे.	कामगार विभाग / निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / यशदा / शासनाने निवडलेली संस्था				रु. 10 कोटी सामाजिक न्याय विभागाकडून मिळणारा निधी
5.1.2	• वहा जिल्ह्यांमध्ये बालकामगारांच्या कुटुंबातील प्रौढांना आर्थिक उन्नतीसाठी कौशल्य विकास साधणारा प्रकल्प राबविणे.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त / यशदा / निवडलेली संस्था	उपायुक्त (कामगार) / विभागीय अधिकारी	एनसीएलपी / कामगार अधिकारी / प्रकल्प अधिकारी संस्था)	प्रकल्प (निवडलेली संस्था)	---

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा समिती	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
5.1.3	<ul style="list-style-type: none"> एनसीएलपीने सर्वेक्षणतून प्रतिजिल्हा 500 कुटुंबे प्रकल्पासाठी विशेष घटक अंतर्गत लाभार्थी म्हणून निवडणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / यशदा/ निवडलेली संस्था	एनसीएलपी/ जिल्हा समिती	—	—	—
5.1.4	<ul style="list-style-type: none"> निवडलेल्या लाभार्थी कुटुंबाचे मानवी साधनसंपत्ती व भौतिक साधनसंपत्ती या दोन्ही निवडलेली संस्था 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रेरक (निवडलेली संस्था)	—
5.1.5	<ul style="list-style-type: none"> निवडलेल्या लाभार्थी कुटुंबातील प्रौढांची मानसिकता, कुवत व सध्याच्या कौशल्य पातळीवर आधारित आहे त्या कौशल्याचा विकास, नवीन कौशल्याचा विकास त्याबाबतचे पर्याय त्यांच्यासमोर ठेवणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रेरक (निवडलेली संस्था)	—
5.1.6	<ul style="list-style-type: none"> लाभार्थी कुटुंबाच्या रहिवासी स्थानिक क्षेत्रातील उत्पन्नवाढीच्या संघर्षाचे सर्वेक्षण 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रेरक (निवडलेली संस्था)	—
5.1.7	<ul style="list-style-type: none"> लाभार्थी कुटुंबातील प्रौढाने निवडलेला पर्याय व स्थानिक उत्पन्न वाढीच्या संघर्षाची सांगड घालून कौशल्याची निवड करणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रेरक (निवडलेली संस्था)	—
5.1.8	<ul style="list-style-type: none"> निवड केलेल्या कौशल्यसंपदानासाठी स्थानिक क्षेत्रातील तज्ज्ञ / संस्था / आस्थापना शोधून लाभार्थी कुटुंबातील प्रौढांची तेथे वैयक्तिक प्रत्यक्ष कामासह प्रशिक्षणाची व्यवस्था करणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रेरक (निवडलेली संस्था)	—
5.1.9	<ul style="list-style-type: none"> लाभार्थी प्रौढाना दृष्टीकोन विकास प्रशिक्षण देणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रेरक (निवडलेली संस्था)	—

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यपत्र प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
5.1.10	<ul style="list-style-type: none"> लाभार्थी प्रोढांना संपादित कौशल्यासंदर्भात नोकरी अथवा स्वयंरोजगार अथवा इतर या माध्यमातून उत्पन्नवाढीची संंधी व या संदर्भात विविध शासकीय योजनांमधून सहभागी करणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प (निवडलेली संस्था)	—
5.1.11	<ul style="list-style-type: none"> 100% लाभार्थी कुटुंबाची उत्पन्न वाढ झाल्याची खात्री करणे व पुढील सुमारे 2 वर्षांपर्यंत ते वाढीव उत्पन्न कायम राखण्यासाठी मार्गदर्शन करणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प (निवडलेली संस्था)	—
5.1.12	<ul style="list-style-type: none"> प्रकल्प सुरु झाल्यावर दर तीन महिन्यांनी अनुधावन करून राज्य पातळीवर एकत्रित संख्यात्मक व तपशीलवार अहवाल देणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प (निवडलेली संस्था)	—
5.2	पालकांना राशन कार्ड देणे.	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / अन्न व नागरी पुरवठा	जिल्हाधिकारी / जिल्हातहसीलदार पुरवठा अधिकारी		तत्काळी / ग्रामसेवक	संबंधित विभागान्वय निधी
5.3	पालकांना राष्ट्रीय बौद्धिक योजनेचा लाभ देणे	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	विकास आयुक्त (असंचर्त)	उपायुक्त (कामगार) / सहा. कामगार आयुक्त	कामगार अधिकारी	तत्काळी / ग्रामसेवक	संबंधित विभागान्वय निधी
5.4	पालकांना आम आदमी योजनेचा लाभ देणे.	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त	विभागीय आयुक्त (कामगार) / जिल्हाधिकारी	तहसीलदार	तत्काळी / ग्रामसेवक	संबंधित विभागान्वय निधी

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यपत्र प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
5.1.10	<ul style="list-style-type: none"> लाभार्थी प्रोढांना संपादित कौशल्यासंदर्भात नोकरी अथवा स्वयंरोजगार अथवा इतर या संदर्भात माध्यमातून उत्पन्नवाढीची संघी व या संदर्भात विविध शासकीय योजनांमधून सहभागी करणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प (निवडलेली संस्था)	—
5.1.11	<ul style="list-style-type: none"> 100% लाभार्थी कुटुंबाची उत्पन्न वाढ झाल्याची खात्री करणे व पुढील सुमारे 2 वर्षांपर्यंत ते वाढीव उत्पन्न कायम राखण्यासाठी मार्गदर्शन करणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प (निवडलेली संस्था)	—
5.1.12	<ul style="list-style-type: none"> प्रकल्प सुरु झाल्यावर दर तीन महिन्यांनी अनुधावन करून राज्य पातळीवर एकत्रित संख्यात्मक व तपशीलवार अहवाल देणे. 	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / निवडलेली संस्था	विभागीय अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प अधिकारी (निवडलेली संस्था)	प्रकल्प (निवडलेली संस्था)	—
5.2	पालकांना राशन कार्ड देणे.	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त / अन्न व नागरी पुरवठा	जिल्हाधिकारी / जिल्हातहसीलदार पुरवठा अधिकारी		तत्काळी / ग्रामसेवक	संबंधित विभागद्वारा निधी
5.3	पालकांना राष्ट्रीय बीमा योजनेचा लाभ देणे	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	विकास आयुक्त (असंचर्त)	उपायुक्त (कामगार) / सहा. कामगार आयुक्त	कामगार अधिकारी	तत्काळी / ग्रामसेवक	संबंधित विभागद्वारा निधी
5.4	पालकांना आम आदमी योजनेचा लाभ देणे.	कामगार विभाग/ निवडलेली संस्था	कामगार आयुक्त	विभागीय आयुक्त (कामगार) / जिल्हाधिकारी	तहसीलदार	तत्काळी / ग्रामसेवक	संबंधित विभागद्वारा निधी

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यक प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
5.5	घरकूल योजनेचा लाभ देणे. विविध विभागातर्फे राबविण्यात येणाऱ्या घरकूल योजनेचा लाभ बालमजुरांच्या पालकांना देणे.	कामगार विभाग	ग्राम विकास विभाग / आदिवासी विकास विभाग / सामाजिक न्याय विभाग / नगर विकास विभाग	विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिकारी / संबंधित विभागाचे जिल्हा प्रमुख	गटविकास अधिकारी	तलाठी / ग्रामसेवक	संबंधित विभागाचा निधी
5.6	विविध विभागातर्फे असणाऱ्या स्वयंसहाय्यता वचत गट' योजनेनुसार पालकांचे बचत गट तयार करून योजनेचा लाभ देणे.	कामगार विभाग	ग्रामविकास विभाग / आदिवासी विकास विभाग / महिला आर्थिक विकास महामंडळ / नगर विकास विभाग	आयुक्त, मनपा / प्रकल्प संचालक, डीआरडीए / प्रकल्प अधिकारी आय.टी.डी.पी. / जिल्हाव्यवस्थापक / महिला आर्थिक विकास महामंडळ / जिल्हा नगर विकास यंत्रणा	गटविकास अधिकारी / मुख्याधिकारी / नगर पालिका	तलाठी / ग्रामसेवक	संबंधित विभागाचा निधी

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
6	बालमजुरी विरुद्ध जनजागृती व प्रतिबंधात्मक उपाय						
6.1	जनजागृती						
6.1.1	<div>विविध प्रसिद्धी माध्यमांद्वारे जनजागृती<ul style="list-style-type: none">प्रवासी वाहतूक करणाऱ्या बसेसद्वारेरेडिओ वाहिन्यांद्वारेदूरदर्शन वाहिन्यांद्वारेवृत्तपत्रांद्वारेपोस्टर्स / बॅनर्स / होर्डिंग्सद्वारेचित्रपटगृहांमधील जाहिरातींच्या प्रसारणांद्वारेबालकामगार विरोधी दिवस / सप्ताहांच्या आयोजनांद्वारेवीज वितरण कंपन्यांच्या ग्राहक बिलांवरील संदेशांद्वारेस्वयंसहाय्यता गटांद्वारेराष्ट्रीय सेवा योजनेद्वारे</div>	कामगार आयुक्त	एनसीएलपी / सहा. कामगार आयुक्त	कामगार अधिकारी	तालाठी / ग्रामसेवक / सरपंच	रु. 2,00,00,000/- (कामगार विभागाचा निधी)	
6.1.2	जनजागृतीपर लघुपट तयार करणे	यशदा	यशदा	---	---	---	रु. 50,00,000/- (कामगार विभागाकडून यशदास प्राप्त होणारा निधी)

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
6.2	प्रतिबंधात्मक उपाय						
6.2.1	फलक प्रदर्शन व्यापारी आस्थापना/ काराखाने/ इतर आस्थापनांमध्ये बालकामगार काम करीत नसल्याबाबत फलक प्रदर्शन बंधनकारक करणे.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	सहा. कामगार आयुक्त / मुकादम/ एनसीएलपी	कामगार अधिकारी	तलाठी / ग्रामसेवक / सरपंच	
6.2.2	मुकादम यांच्याकडून मजुरांबरोबर येणा-या बालकांची यादी घेणे. ऊस तोड, पिटपट्टी, खाण काम, शेतीकाम, फार्म हाऊस यासाठी मजूर पुरविणा-या मुकादमांवर त्यांनी पुरविलेल्या मजुरांबरोबर येणा-या बालकांची यादी संबंधित जिल्ह्याच्या सहा. कामगार आयुक्त/ प्रकल्प संचालक, एनसीएलपी यांना देणे बंधनकारक करणे.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	उपायुक्त (कामगार)/ सहा. कामगार आयुक्त	कामगार अधिकारी	तलाठी	वेगळ्या निधीची आवश्यकता नाही.
6.2.3	तलाठी यांनी घ्यावयाची नोंद आपल्या गावातून स्थलांतरीत होणा-या बालकांची नावे घेऊन जिल्ह्यातील कामगार अधिकारी यांना फळविण्याची जबाबदारी तलाठी यांची राहिल.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	सहा. कामगार आयुक्त / मुकादम/ एनसीएलपी	कामगार अधिकारी	तलाठी	

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
6.2.4	<p><u>विटभट्टी/ खाणमालक/ फार्म हाऊस मालक यांनी मजुरांच्या बालकांकरिता शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करून देणे.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> आपल्या उद्योगात असणा-या मजुरांच्या बालकांची यादी संबंधित बीईओ यांना देणे. यादी प्राप्त झाल्यानंतर बीईओ/ईओ यांनी संबंधित बालकांना शाळेत दाखल करणे. 	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	सहा. कामगार आयुक्त / मुकादम/ एनसीएलपी	कामगार अधिकारी	तलाठी	
6.2.5	<p><u>ग्रामसभेच्या कार्यक्रम पत्रिकेमध्ये बालमजुरांच्या विषय घेणे.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> गावातील बालमजुरांना शाळेत दाखल करणे. या बालकांना मुख्याध्यापकांनी शैक्षणिक सहाय्य पुरविण्याबाबत पाठपुरावा करणे. 	कामगार विभाग व ग्रामविकास विभाग	सचिव, ग्रामविकास विभाग	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद / विभागीय आयुक्त	गटविकास अधिकारी	ग्रामसेवक / मुख्याध्यापक	वेगळ्या निधीची आवश्यकता नाही.
6.2.6	<p><u>महिला बचतगट यांचे सहाय्य</u></p> <ul style="list-style-type: none"> महिला आर्थिक विकास महामंडळाद्वारे महिला स्वयं सहाय्यता गटांचे बालमजुरी निर्मूलनासाठी सहाय्य घेणे. याबाबत महिला व बाल विकास विभागाने प्रस्ताव देणे. 	कामगार विभाग	महिला व बाल विकास विभाग/ महिला आर्थिक विकास महामंडळ	महिला आर्थिक विकास महामंडळाचे जिल्हास्तरीय अधिकारी / एनसीएलपी	एनसीएलपी	तलाठी	वेगळ्या निधीची आवश्यकता नाही.

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
6.2.7	मालक संघटनांचे सहाय्य मालक संघटनांच्या मदतीने त्यांच्या सदस्यांकडून 'बालमजूर कामावर ठेवणार नाही' असे लेखी हमीपत्रे प्रत्येकवर्षी मार्च व एप्रिल मध्ये प्राप्त करून देणे.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	सहा. कामगार आयुक्त	कामगार अधिकारी	तलाठी	वेगळ्या निधीची आवश्यकता नाही.
6.2.8	उद्योजक आणि मालक यांच्याकरीता कार्यशाळांचे आयोजन बालमजुरी निर्मूलन कार्यक्रमांमध्ये उद्योजक आणि मालक यांच्याकरीता कार्यशाळांचे आयोजन करणे व या माध्यमातून राज्य बाल कामगार पुनर्वसन व कल्याण संस्थेसाठी निधी संकलित करणे.	कामगार विभाग	कामगार आयुक्त	—	—	—	राज्य बालक कामगार पुनर्वसन आणि कल्याण संस्थेचा निधी
6.2.9	उद्योजक व व्यावसायिकांची उत्पादने बालमजुरीमुक्त असल्याचे उत्पादित मालावर छपाई करून प्रमाणित करणे.	कामगार विभाग / कामगार आयुक्त कार्यालय	बाल कामगार कक्ष	उपायुक्त (कामगार), सहा. कामगार आयुक्त	कामगार अधिकारी	—	

क्र.	महत्वाचे कृती कार्यक्रम (Interventions) आणि कृती	समन्वयनाला जबाबदार शासकीय विभाग / संस्था	सहाय्यभूत प्रणाली (सपोर्ट सिस्टीम)				एक वर्षासाठी आवश्यक निधी
			राज्यस्तर	विभागीय/ जिल्हा	तालुका/ केंद्र स्तर	गाव/ प्रभाग स्तर	
7	प्रशिक्षण आणि क्षमतावृद्धी						
7.1	संबंधित घटकांसाठी क्षमतावृद्धी कार्यक्रम संबंधित घटकांसाठी जिल्हास्तरावर क्षमतावृद्धी कार्यक्रम आयोजित करणे						
7.2	शैक्षणिक शिक्षकांसाठी शैक्षणिक साहित्य वापरण्यासंबंधी जिल्हास्तरावर प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे						
7.3	स्वातंत्र्यजुरांचे अनुशासन एनसीएलपी कर्मचारी आणि कामगार अधिकारी यांच्याकरीता जिल्हास्तरावर प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे.	कामगार विभाग, यशदा	कामगार आयुक्त	---	---	---	रु. 38,75,500/- (कामगार विभागाकडून यशदास प्राप्त होणाऱ्या निधीतून)
7.4	प्रशिक्षण - माहिती प्रणाली (एम.आव.एस.) एनसीएलपी कर्मचारी आणि कामगार अधिकारी यांच्याकरीता जिल्हास्तरावर प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे.						